

Írók kiegyezéskor

2. A bagoly és a gólyamadár*

A tudós költő visszatette tollát a tintatartóba, amikor fölpillantott a körszakállas alakra:

- Dehogy zavar, Elnök uram! A legjobbkor jön, legalább nem kell kínlódnom tovább ezzel a levéllel, amelyben önhöz folyamodnám. Ezúttal nem mint Akadémiaink fejéhez, hanem mint kultuszministerhez.

- Ugyan, Titkár uram, minek ez a hivatalos hang? Hagyjad, János, a pennát, meg tudunk mi beszélni mindent!

- Már az is jó lesz, ha csupán ezt-azt. Éppen csak elkezdtem összeszedni az érveimet. Nehezen megy.

Eötvös jól ismerte Arany kételyektől gyötrődő természetét, de tőle kívánta hallani: - Mi okozza a nehézséget?

A költő nem szeretett beszélni személyes ügyeiről, nem is érezte magát igazi lírikusnak, de mert jóakarója kereste föl, egy kis szünet után kibökte:

- Nézd, József, sosem mondanám neked, ha részedről is érezném, de régóta feszélyező ellenszenv vesz körül. Nem vágják fejemhez az okát, ezért nem védekezhetem.

- Itt, a Tudományos Akadémián kevesled a bizalmat?

- Meg szerte az országban.

Eötvös őszintén meglepődött:

- Nem értem, miből gondolod. Én homlokegyenest az ellenkezőjét tapasztalom. A Kisfaludy Társaságban is egyöntetűen nagyra becsülnék.

Arany nehezet sóhajtott. - Vannak üdítő kivételek. A mindig józan gondolkodású Csengery Antal kitartó barátsága, meg hogy jóvoltodból két évi várakozás után végre itt élhetek a székházban, a titkár számára épített lakásban,

BÁRÁNY LÁSZLÓ (1948) író, szerkesztő, tanár. A szegedi bölcsészkaron végzett. Írt kritikákat, filozófiai, lélektani és irodalmi esszéket. Szépprózája morális problémákat boncol a történelemben és a jelenkorban. Legutóbbi kötete: *Hangok a színpalak mögül* (novellák és elbeszélések, 2023).

* A *Hitel* 2024. szeptemberi számában megjelent, *Tigrisek* című esszénovella folytatása. Elképzelt történetük kezdő és középső epizód a kiegyezés évtizedének irodalmi eseménysorában. Madách Imre és Arany János után a záródarabban Jókai Mór lesz Eötvös József beszélgetőtársa.

amelyet eddig kiadtak helyettem idegennek. Te kiengeszteltél azzal, hogy nagy-lelkűen *kérted*, foglaljuk el a szállást. Hálásnak kell lennem érte...

- Dehogyan *kell!*

- ...jó, *lehetek*. - Kibukott belőle: - De vajon az igazgatótanács miért váratott megalázóan sokáig? Túrtem, ameddig túrhettem, míg végül panaszommal Lónyay Menyhért alelnökünk és pénzügyminiszter úrhoz kényszerültem fordulni. Bőven volt alkalmam töprengeni a hosszú mellőzés okán. Ne vedd hát rossz néven, ha messzire mentem a magyarázat keresésében! Mindezzel semmi újat sem mondtam neked, de talán, ha áttérhetek az előzményekre... Időd engedi?

- Természetesen, hiszen ezért jöttem hozzád. Nem sietek. Legfőbb ideje dűlőre jutnunk végre.

- Jóval régebbi a gondom, mint az akadémiai állásom. A *Toldinak* köszönhető népszerűségem ingatagságára ezernyolcszáznegyvennyolcban ébredtem rá először, amikor is Szalontán nem választottak meg követnek. Hagyján, legalább nem dobáltak meg, mint Szabadszálláson Petőfit. Hatvanegyben és hatvanötben már eszembe sem jutott indulni, hiába kértek föl. Merthogy ötvenegyben valószínűleg megfagyott körülöttem a levegő *A nagyidai cigányok* miatt. Onnantól kanyarog az út a mostani helyzethez, amelyben puhítani igyekszel.

- Álljunk csak meg egy pillanatra Petőfinél! Éppen nem elutasítás, hanem szeretet nyilvánul meg abban, hogy néhai barátoddal, akit változatlanul gyászolnak, egyre inkább összekapcsol a közvélemény, mintha te is márciusi ifjú lettél volna. Úgy látom, bele is szorítaná a népi költő szerepébe.

- Vállalom a rokonítást, én sem felejttem el Sándort. Szeretem az ő szemével nézni kortársainkat, jólesik így becsapni magam, mert a hősi halott már nem láthatja romlásunkat. Őrá értettem *A walesi bárdok* szavait: „Elhullt csatában a derék... Emléke sír a lanton még.”

- Szép jelzővel illetted barátodat, de úgy érzem, hogy az emberi helytállásra vonatkozik, s nem a költői hitvallásra.

- Annak idején *A nép barátja* szerkesztőjeként írtam ugyan egynéhány negyvennyolcas, harcra buzdító verset az ő modorában, de azokra nem vagyok büszke. *Hamlet*-magyarításom szavával: „Miénk a szándok, nem sükere ennek.”

- Zrínyitől és Tassótól Gyöngyösin át Orczy Lőrincig többekről is értekeztél, de Petőfiről tudtommal soha.

- Számos más poétáról sem írtam, akikkel ettől még egy húron pendülhetek.

- A hallgatás valóban nem árulkodik okvetlenül eltérő szemléletről. De a szavak ütközése már igen. Ha két költő népbárát is, nem föltétlenül egyformán azok. Benned a mezei munka ezt a derűs képet idézte föl: „Boglyák hűvösében tíz-tizenkét szolga hortyog, mintha legjobb rendin menne dolga”, Petőfinél meg a néptömegek „nap hevében, éhen-szomjan, kétségbe esve tengenek”. Az éhezés égre kiált, de a szomjúságon egy korsó kútvíz ingyen segít. Ilyen túlzó képet nem tapasztalat, csak indulat szül. Mint ezt a kitörést is: „Akasszátok föl a királyokat!” Te Nagy Lajosban jó uralkodót ábrázoltál. Kinek mi jut eszébe. Nem egyszerűen népi, hanem nemzeti költő vagy.

- Miféle népmű lehetnék, miután évekig próbáltam elismertetni, bár hiába, családunk Bocskai adományozta nemességét? Egyedül tőled, aki lejött a báróság magasából, várom, hogy elhiszed: azért akartam följebb kúszni a ranglétrán, hogy azután lássék, nem lettem más, maradtam, aki voltam. Ahogyan te is. Úrnak és pórnak nem kell különböznie emberségben. Te a népiskolák létrehívásával különb népbarát vagy, mint voltam én, amikor a hasoncímű lap élén álltam Vas Gerebennel.

- Úgy vélem, sosem osztottad Petőfi nézetét, miszerint ha a nép uralkodni fog az irodalomban, akkor közel jut hozzá, hogy uralkodjék a politikában. Egyáltalán: akarná ezt?

- Arisztophanész azt írta: a Nép otthon a legbölcsebb, ám a népgyűlésben csak bámész. Hasonlóan látom én is: csupán békében, tisztos jómódban vágyik élni. De nem Petőfi forradalmi hevétől elütő megfontoltságom ártott széles körben a fogadtatásomnak. Kossuth kifigurázása Csóri vajdaként, ahogy kisurran az országból, az volt a botránykő. *A nagyidai cigányok* után úgy érezhettem, hogy a nemzetet végképp magamra haragítottam. Talán egyedül Vörösmartytól kaptam elismerést e honban.

- Ha akkoriban nem külföldön élek, legalább ketten lettünk volna. De félre a tréfát! Biztos vagyok benne, hogy csöndben mások is veled éreztek.

- Tudom, hogy Petőfi köztük lett volna. Ez vigasztalt a mélyponton.

- Nem mintha kétségbe vonnám, de elárulnád-e, hogy miből gondolod?

Arany töprengett, hogy beavassa-e Eötvöst. Nem vétene-e Petőfi emléke ellen? Ki tudja, még a jog sem, hogy csak illetéktelenek sérthetik-e meg a levéltitkot, vagy címzettek is? De mert Sándor nem kért tőle diszkréciót, mégis előállt vele:

- Sejtésem több mint puszta elgondolás. Súlyos érv erősíti. Ha van türelmed megvárni, előkeresem utolsó híradását, amelyet az erdélyi hadszíntérre vezető végzetes útjáról írt nekem Mezőberényből. - Példás rendben tartott szekrényéből hamar kiemelte a féltve őrzött ereklyét és másolatát. Ez utóbbiról hallgatott, egyelőre nem akarta kiadni kezéből a levelet. Bizalmas iratként olvasta föl: - „Kedves barátom, az napon, melyre hirdettük a népgyűlést, amelyre föllovallt volt bennünket Kossuth, hogy fanatizáljuk a pesti népet a főváros környékén vívandó véres, elhatározó, utolsó lehelletünkig tartó csatára, hol Kossuth maga is jelen lesz, s ha kell, meghal Pest romjai alatt és a többi, mint ő maga mondá: ugyanaz napon adta tudtára a kormány a fővárosi népnek - hegedűszóban elbeszélve -, hogy esze ágában sincs Pest környékén harcolni, még kevésbé otthagyni becses fogát, hanem az első bokor zörrenésére el fog eblábolni világtalan világig, hol Árpád óta nem volt ellenség, s hol hazamentő irhája nagyobb biztonságban lehet. Én ezen komiszásra teljes erőm és tehetségem szerint dühbe jövén ... kaptam magamat, fölszedtem sátorfámat s másnap családommal együtt ide e békési magányba bujdoskoltam azon óhajással, vajha soha többé a nyilvános életnek még csak küszöbére se kényszerítene sorsom; s most itt vagyunk, s amely percekben végképp felejttem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok.”

- Mérhetetlen kiábrándulás van e sorokban - nézett maga elé Eötvös. - Iga-
zolódni láthatom benne várakozásom mindig is mérsékelt voltát. De Petőfi
nem hátrált, csakugyan belerohant a halálba. - Lehajtotta fejét, mintegy tiszte-
letadásul. - Te vajon miként viszonyulsz ma Kossuthhoz? A kiegyezés ellenző-
jeként egyet kell értened vele. Csöndben azért megjegyzem: történelmünkben
kénytelen-kelletlen folytonosak a kiegyezések. Besenyőkkel, kunokkal, néme-
tekkal-olaszokkal, halicsiakkal, Anjoukkal, Luxemburgival, törökkel, Habsbur-
gokkal...

- Kossuthról kialakult véleményem kérdését föl lehet tenni mára vonatko-
zóan, de a kiegyezés megítélése a holnapot illetné. Bár volna jóstehetségünk!
Nekem nincsen. Most már úgyis mindegy, megtörtént. Művének az össze-
omlásáért a kormányzó elnököt is igen sajnálom. De hiszen éppen a „Kossuth
apánk” kép széttépéséért kárhoztattam *A nagyidai cigányok*ban, azt róttam föl
neki, hogy sárba rántotta az erkölcsi példát. Keserűségemben mintha magamba
döftem volna a kést. Sokan kívánták, hogy bárcsak megtettem volna. Süket
csöndben gördült le a függöny személyes drámám első felvonása után. Repült
- repül - a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg...

- ...kit hogyan talál meg...

- Azután következett a második felvonás. Igazad van: állandóan ki kell
egyeznünk, még önmagunkkal is, kinek-kinek szíve és esze vizályaiban. Olykor
hosszú évekbe kerül, míg egyről a kettőre jutunk. Így voltam vele én is, mire
kimozdultam a holtpontról, amelyen távol a közélettől, nagykőrösi tanárként
vesztegeltem. De nem önszántamból hagytam fel a tartózkodással. Országos
ügy rántott ki nyugalomból ötvenhétben.

- Az uralkodó látogatása hazánkban, ugye - bólogatott Eötvös.

- Nehezen találtam rá magyarázatot, hogy felkértek az udvartól: írnék üd-
vözlő ódát Ferenc József tiszteletére. Elborzadtam, nem is a feladattól, amelyre
nem voltam hajlandó, hanem a pusztá feltételezéstől, hogy kapható lennék rá.
Mivel adhattam alapot egy ilyen elvárásnak? Sok fejtörés után oda lyukadtam
ki, hogy egyes-egyedül *A nagyidai cigányok* kelthette Bécsben azt a reményt,
hogy végképp összerúgtam a port a lázadókkal, és örökre hátat fordítottam
a negyvennyolcas eszményeknek. Kellett nekem öngyötrő kétségeimet kivinni
a nyílt színre! Kitettem magam a szégyenteljes számításnak, hogy majd talp-
nyaló leszek. Maradtam volna csöndben, nem repült volna a nehéz kő... Most
sem repülne.

- Gondolod, hogy a mai napig kihatnak az akkori előzmények?

- Úgy bizony! De erről majd később... Ha egy percig tartottam volna is tőle,
hogy netán megingok, azt előre kizártam *A walesi bárdok* papírra vetésével. Csak
a magam megnyugtatóására, mert be sem fejeztem, még kevésbé szándékoztam
megjelentetni. De mintegy kötelezvényt írtam róla, hogy nem tágítok.

- Miért nem akartad közzétenni?

- Több okból sem. Elsősorban is élt bennem a keserű tapasztalat: nem sza-
bad elhamarkodni. Másodsorban az óvatosság, de nemcsak tulajdon bőrömet

kímélendő. Nem tudtam fölmérni, hogy milyen kínos helyzetbe hoznék vele egy lapot, egy szerkesztőt. Vállalnák-e? Mit kockáztatnának? Gondolkodási időt nyertem, s végül hat év után adtam nyomdába. Akkor már saját alapítású folyóiratomban, a *Koszorúban*, a magam szakállára, befejezetten.

- Mi hiányzott belőle korábban?

- A harmadik bárd föllépése. Tulajdonképpen ezzel a kobzossal bújtam elő odúból, ahol addig gubbasztottam, mint egy bagoly. Fontosnak tartottam hangsúlyozni a bécsi felkéréssel ellentétben, hogy „hívatlanul” s most kivételesen „vakmerőn” teszem, mert egyébként gyáva vagyok.

- Ne túlozzunk! - tiltakozott hevesen Eötvös. - Magadra vállaltad a kockázatot. Vörösmarty *Szózatának* a méltó párjáért meg kellett tenned!

- Visszahúzódtam fám odvába. Nem a percnek és a pillanatnak készült e balladám, ahhoz elegendő volt, hogy elhárítottam az udvari kancellária kivánságát. De az örökkévalóság számára meg kellett írnom. A közlés lehet teher, ám nem kényszer. A mű létrehozása elől viszont nem térhetünk ki.

- Akár az elől is. Éppen ennek a jegyében váltottam most miniszterségre. Igaz, ez utóbbira is áll, hogy miénk csak a szándék, a törvények végrehajtásában örülhetünk a félsikernek. Korántsem bízom benne, hogy minden népiskola kifogástalan lesz, ám annyi bizonyos, hogy szükség van rájuk. Így gondolok a kiegyezésre is: aligha bizonyul tökéletesnek a rendszere, de elkerülhetetlen. Az önkényuralomnál mindenképpen jobbnak kell lennie. Ezen dolgozom. Íróként bennem „az alkotó pihen”, mondaná Madách. Bár csupán a balladád keltette szorongás tekintetében, de te szintén átmeneti nyugvóponton jutottál, ha jól értem.

Arany ingatta fejét: - Látszatra. Inkább torolta volna meg pimaszságotmat valamiképp az udvar! Akkor lezárulhatott volna az egész. Így tovább nyugtalanít.

- Látod, mennyire nem vagy gyáva? Elébe mennél a retorzióknak.

- Csudát! Minden vágyam meghúzódni egy Nagyszalontára emlékeztető kuckóban. Azért is ad enyhületet nekem itt a saját lakás, habár fővárosi.

- Én a Széchenyi-, nemrég még Svábhegyen találtam zöld vidéki környezetet magamnak. Neked a közelben kínálkozik enyhelyül a Margit-sziget. Ne folytassuk ott ezt a beszélgetést? Séta közben, mint a peripatetikusok...

- Pontosan oda képzelem magam öregúrként. De azt a békességet még ki kell előbb érdemelnem. Addig meg lakásom nemcsak dolgozószobával, hanem tuszkulániumként, menedékként is szolgál. Maradjunk itt a házi tűzhely mellett!

Eötvös eleinte szerette volna apránként csepegtetni mondandóját, de az előbbieket bevezettek a közepébe. Nagy levegőt vett:

- Látod, nekem is nehezemre esik összeszedni annyi bátorságot, hogy rátérjek jövetelem céljára. Gyávának mondjam magam?

- Miért tennéd?! No, elő a farbával!

- A kitüntetésedről lenne szó. A Szent István-rendről, amelyre fölterjesztettek. Döntened kellene végre, sürges az idő.

- Jól sejtettem, helyesebben számítottam rá, hogy szóba hozod. Lónyay ugyanis már sokadjára próbált rábeszélni, hogy adjam föl elutasító álláspontomat. Ellenérveimet kezdtem összefoglalni neked most a félbehagyott levélben. Fölgördült a függöny, zajlik a harmadik felvonás. De azt sosem képzeltem volna, hogy érdemrenddel sújtson az uralkodó.

- Büntetésnek vennéd?!

- A legkörmönfontabb ítélet sem lehetne ördögibb. Jóval fizetne rosszért? Higgyem el?

- Tehetné rosszal is. Te monád.

- Éppen ettől gyanús módfelett. Miért küldték Lónyayt?

- Várjunk! Ha őt „küldték” volna, akkor engem is? Kik?

- Ő a hatalom lekötelezettje. Fölmentették halálos ítélete alól. Elfogadta a kegyelmet, nem úgy, mint Teleki László. Most lojálisnak kell lennie, gondolom, kénytelen teljesíteni egy elvárását. Nem veszek egy kalap alá benneteket, habár mindketten miniszterek és barátaim vagytok.

- Én nem az udvar szándékát továbbítom, csak a kormány nevében szólok. De azt miért tagadnám? Különbem meg jöttem magamtól is, nem először.

- Te lovagiasan álltál mellém lakásügyi fellebbezésem dolgában, de Lónyay azt gondolhatja, hogy tartozom neki, amiért támogatott. Pedig jogos járandóságomért kértem hivatalból közbenjárását. Így is kínosan érzem magam, tartanék a hálátlanságtól, ha szívem szerint elzárkóznám unszolásotok elől, hogy ugyanis fogadjam el a kitüntetést. Te leköteleztél, de létezik lekenyerezés is.

- Aligha hinném, hogy Lónyay fejében megfordult volna ez utóbbi.

- Nem is így értettem. Őt kenyeretzte le az udvar, amiért természetesen nem hibáztathatom. Most tetszik-nem tetszik, vállalnia kell a kapacitálásomat.

- Az ő nevében nem beszélhetek, de én jó szívvel buzdítalak, minthogy teljes meggyőződéssel írtam alá személyed fölterjesztését. Nem csupán nemzeti költő, hanem egyenesen a nemzet költője vagy.

- Az a nagy baj, hogy a jelek szerint az udvarban is így látják. Ezért tekintenek rám úgy, mint nagyvadra, akit be akarnak hálózni, azzal ki is iktatni. Az én példámon akarja az újdonsült magyar király, a tegnapi önkényúr azt láttatni, hogy megbocsátó. De nem tartok rá igényt. Teleki kibújt a csapdából az öngyilkossággal, nem volt más választása. Ő mindjárt a zsarnokságot támadta drámájával, *A kegyencsel*, az én esetem bonyolultabb. Mielőtt ezt írtam a zsarnokhoz: „Átok fejedre minden dal”, korábban a rebellisvezér ellen fordultam. Az a hiú remény ébredhetett a császár környezetében, hogy *A nagyidaival* a nemzeti ügyről is lemondtam. De tévedtek. Már ezernyolcszázötvenben írtam: „Élni fog nyelvében, élni művészettel, / Még soká e nemzet!” A szónokok, politikusok, hadvezérek jó szolgálatot tehetnek a társadalomnak, de a nemzetet az írástudók éltetik. Az ország, az állam test, a nemzet lélek. Lehet, hogy ezt Bécsben is tudják? Számító felmagasztalással, valójában lejáratással a lelket veszik célba.

- Ha jól értem, nem a személyes érzékenységről van szó.

- Nem csupán arról. Én kitüntetés nélkül is ugyanaz vagyok, mint lennék veled.

- Látod, kimondtad a lényegét. Fordítva is igaz. Éremmel is az maradsz, aki voltál nélküled. Nem érdemes a végtelenségig görnyedned a döntés terhe alatt. Ha megmakacsolod magad, akkor a nemzet lesz a vesztes. Ki tudja, hol áll meg a törékeny enyhülés visszafordítása, akár az önkényig? Először is mint ellenszegülőnek *fölszántják*, de nem a császár, hanem az Akadémia *udvarát*, és vele vész a te állásod is. Gondoltál erre?

- Nem vagyok rá büszke, de megfordult a fejemben.

- Bagolyhoz hasonlítottad magad. De az nemcsak arról ismerszik, hogy szeret begubódnizni. Kiváltsága, hogy majdnem körbeforog a feje. Mérd hát föl a látóhatárt, ne csak előre tekints mereven eszményeidre!

- Elismerem, hogy sok időt töltöttem nyuglódással. De hiába, nehezen mozduló fajta vagyok. Nem úgy, mint te, aki délceg léptű gólyaként emelgeted lábad vizenyőn és szárazon. Ezért csak bámulni tudlak, de követni nem. Mégis annyi rugalmasságot talán magamra erőltethetek, hogy ha a hatalom cinikus módon megsüvegel, akkor egy bagolyhoz illő éleslátással és ember módjára való szemforgatással, laposan pillantsak körül. Csengery már úgyis hozzászoktatott a gondolathoz, hogy a kiegyezés talán mégsem ördögtől való. - Hosszan ingatta fejét. - Ha későbben jössz, és sikerül megírnom a levelet, bizonyára végérvényessé válik az elzárkózásom. De most, hogy kibeszéltem magamból a keserveimet, elpuhultam. - Csöndesen tette hozzá: - Tartottam tőle, hogy ez lesz a vége. Így sem, úgy sem szakad meg a kételkedés: jól döntöttem-e. Jöhet az önvád.

- Mindenkinek mondani fogom, hogy csak én szorítottalak rá.

Arany nagy lélegzetet vett:

- Az ördögbe is, legyen! Elfogadom a kitüntetést, hogy ha már annyi erőfeszítéssel tető alá hoztátok a kiegyezést, ne tegyek művetek ellen! De rajtam az érdemjelet nem látja majd senki, sohasem!